

RELOTGES I RELLOTGERS AL MONTBLANC DEL S. XVIII

Eduad FARRÉ I OLIVÉ

ELS PRIMERS RELLOTGES MECÀNICS

La paraula *horologium* que apareix emprada en molts documents medievals és un mot que, per la seva extensió, no ens permet esbrinar si es tracta d'una clepsidra (rellotge d'aigua), d'un rellotge de sol o de foc, tan utilitzats llavors, o bé d'un rellotge mecànic.

Les patues que han permès als historiadors situar l'aparició del rellotge mecànic al voltant de l'any 1300 són, en primer lloc, el recull de coneixements compilats pels àrabs l'any 1276 a la cort del rei de Castella Alfons X el Savi, coneguts amb el títol de *Libros del Saber de Astronomía*, i que pretenia ser un compendi actualitzat sobre el tema. En un dels volums d'aquesta col.lecció titulat *Libro de los Relojos*, hom pot trobar les instruccions per fer i per utilitzar cinc tipus de rellotges dels que dos ho són de sol, un de foc i els altres són dues clepsidres, d'aigua i de mercuri respectivament.

De tots els rellotges esmentats al llibre del rei Alfons, el que més s'aproxima a l'estructura d'un rellotge mecànic és el darrer, que consisteix en un astrolabi mogut per dues rodes dentades impulsades per un pes. Tot i la seva similitud amb els futurs rellotges, li mancarien els òrgans principals, l'escampament i el regulador de foliot, per poder ser considerat un rellotge mecànic; i com que la velocitat dels engranatges és controlada pel fluir del líquid mercuri, ha de ser comptat entre les clepsidres.

Degut al caràcter de glosari dels *Libros del Saber de Astronomía*, els historiadors poden afirmar que l'any 1276 encara no es coneixia el rellotge mercànic.

La segona fita per delimitar l'espai de temps durant el qual va sorgir el nou tipus de rellotge, ve donada per la localització del primer document en el que, sense cap mena de dubte, s'esmenta un exemplar mecànic. Aquest document es refereix al rellotge de torre construït per Roger Storke a la catedral de Norwich entre el 1321 i el 1325.

Posteriors a aquest i altres breus testimonis, hi ha tres documents importantíssims, per dir-ho amb paraules de David Landes, que ens han permès conèixer amb detall els principis de la rellotgeria mecànica i el seu entorn científic, tecnològic i social.

Es tracta de la descripció de Richard of Wallingford del rellotge que va fer per l'Abadia de St. Albans entre els anys 1326, quan fou elegit abad, i 1336, data en què va morir víctima de la lepra contagiada arran de la seva visita al Papa d'Avinyó. El segon és el tractat de Giovanni da Dondi sobre el seu famós *Astrarium* construït entre el 1348 i el 1364. El tercer manuscrit fa referència al rellotge manat fer pel rei Pere el Cerimoniós per al seu castell de Perpinyà l'any 1356.

Així com els dos primers són descripcions tècniques exhaustives de les màquines concebudes i construïdes pels autors respectius dels manuscrits, el tercer ens permet conèixer, també exhaustivament el marc social i econòmic en el que es va portar a terme la construcció d'un gran rellotge de campanar a la Catalunya medieval.

Veiem que la tradició de construir rellotges públics a Catalunya prové dels orígens del rellotge mecànic, llavors una nova tecnologia que fou impulsada per les nostres més altes institucions, i que aquesta tradició, com veurem a continuació, s'ha mantingut al llarg dels segles en mans de ferrers i rellotgers, sota la demanda sobretot dels municipis i no ha cesat fins l'actualitat.

RELLOTGES PÚBLICS CATALANS DESTACATS

Dels rellotges de campanar que tenim més ben documentats, a part del de Perpinyà del 1356, destaca el de la Catedral de Vic, gràcies a les recerques del pare Josep Gudiol.

La dada més antiga que tenim d'aquell rellotge fa referència a un instrument anomenat *aralogium* que no sabem si era de sol, d'aigua o un sistema de soneria manual; a despeses seves, féu fer en la Catedral de Vic el monjo major de la Seu de Vic, Guillem de Bellestar, anteriorment a l'any 1283, en què consta el seu traspàs. La cita, conservada en les Necrològies, diu de *Guillem que de bonis suis fecit fieri alarogium*.

L'any 1323, hi havia establert un sistema manual de soneria que tenia una persona encarregada de fer sonar l'hora, basant-se potser encara en l'aparell de Guillem de Bellestar. El 2 de desembre del 1444, el Capítol de la Seu de Vich, juntament amb els consellers de la ciutat, concordà amb el

mestre Johan de la Pedra habitador de la vila de Palamós, sobre fer un mecanisme de rellotgeria per colpejar la campana ja existent, és a dir, per substituir els sonadors:

(...) un ralotge ab tota sa artelaga, contrapesos e forniment e altres coses mínimes del dit ralotge, ab lo qual ralotge es toquen les hores per si matexes be e afinadament, lo qual se par de XXIII en XXIII hores.

S'especifica en el document que haurà de tenir una esfera, taula o mostra, visible des de l'exterior, cosa no gaire corrent en els principis de la rellotgeria de campanar, quan els rellotges només servien per accionar les campanes. A la dita esfera, havia de ser llegible l'hora, la fase de la Lluna i la posició respectiva de la Lluna i del Sol:

(...) una taula ho mostra la qual stiga a part de ffora del dit cloquer a la part de sol ponent en la qual be e afinadament sien designades e mostrades les hores del dia e de nit e discors de aquelles, de daltra part sia la figura de la lluna, e conegut per la semblança de la dita lluna, discors de la lluna responga al creixer e amunuir dela luna sens alguna differencia o varietat. E daltre part sia la figura del sol en la dita taula que fassa lo discors del sol.

Al final va ser anul·lat del tracte el punt que parla de presentar el curs del sol, així que quedaria l'esfera de 24 hores amb el recorregut i la fase de la Lluna.

Les característiques d'aquest rellotge, el siturienc en un lloc prominent dins del panorama rellotger europeu contemporani. L'any 1490, Leonardo da Vinci va veure en el monestir de Chiaravalle della Colomba un rellotge de torre de característiques pràcticament idèntiques al que Vic havia fet fer mig segle abans. Aquell, li va cridar tan l'atenció —quina cosa nova no cridaria l'atenció a Leonardo— que el va dibuixar en el seu quadern d'apunts.

Un altre rellotge que ens interessa especialment és el de l'Ajuntament de la ciutat d'Elx (Baix Vinalopó) que data, segons la tradició, del segle XVII. La principal particularitat d'aquest rellotge són els dos «jaquemarts» o figures autòmats que toquen els quarts i les hores sobre sengles campanes de diferent tamany. Els dos autòmats immortalitzen els anits sonadors que en altres temps tocaven les hores a mà, suposem que en aquest campanar com a molts d'altres d'arreu del món. L'humanoide que toca les hores té per nom «Calendura» i el que toca els quarts «Vicentet», encara que se'l coneix popularment més per «Calendureta».

En el vestíbul de l'Ajuntament es conserva l'antiga màquina del rellotge molt rovellada i deteriorada que nosaltres dataríem del segle XIX, a manca de documentació que ho demostrï. El consistori va tenir l'encert d'exposar la vella màquina després d'haver-la tingut més de vint anys abandonada en unes golfes.

La màquina que la va substituir en el seu moment i que encara funciona dalt del campanar, fou fabricada a la fàbrica 'Blasco' de Roquetes (Baix

Ebre), on se segueixen fabricant rellotges de campanar des de fa més de setanta anys i que és una de les poques empreses artesanals que es dedica a aquest menester en tot l'Estat.

Hi ha molts d'altres rellotges públics catalans documentats o encara existents com són els de la Catedral de Barcelona, on n'hi ha quatre de documentats (1401, 1465, 1490 i 1494), un de supervivent (1576) i el que encara funciona (1865); a Girona tenim documentats rellotges fets per Joan Agustí (1478), per Pere Anés (1568) i per Antoni Safoy (1784).

Sense voler ser exhaustius, acabarem aquesta introducció fent esment d'altres rellotges de campanar que encara es conserven fora de servei i són en pública exhibició; s'els pot trobar a la Seu de Lleida (s. XVIII), a l'Església Parroquial de Cardona (1606), a l'Arxiu-Museu de Ripoll (1888), al Museu Municipal de Llívia (S. XVIII), al Museu Etnogràfic de Solsona (1795), al Museu de l'Estany (S. XVIII), al Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona (1576), al Museu Marés de Barcelona (1732) i al Museu de Lledó (S. XVIII).

En aquest relació no hi ha els rellotges de Montblanc ni altres de les comarques tarragonines, dels que ens en ocuparem tot seguit amb més detall.

MONTBLANC

A Montblanc tenim documentada l'activitat d'almenys tres rellotgers: Llorenç Biscarri (pare), Salvador Biscarri (fill) i Agustí Pomés.

Existeixen dos rellotges signats per en Pomés a El Rourell (1790), el qual es conserva al Museu de Montblanc, i el d'Alcover (1809), a més d'un tercer rellotge sense signar ni datar a La Guàrdia dels Prats que es creu que pot ser obra dels Biscarri o d'en Pomés.

En el capítol documental s'han trobat dos contractes per fer rellotges a Montblanc (Biscarri 1760) i a Torroja del Priorat (Pomès 1822).

Cronològicament trobem primer el contracte dels Biscarri per fer el rellotge a l'església de Montblanc (1760) i més tard els dos rellotges i el contracte de l'Agustí Pomés (1790-1809-1822); així que podem concloure que durant els 62 anys documentats d'activitat rellotgera a Montblanc els Biscarri n'ocuparien la primera part i aquests serien rellevats més tard per l'Agustí Pomés; no es pot descartar, però, que ambdós treballassin junts en algun moment o que en Pomès hagués après l'ofici al taller dels Biscarri.

Llorenç i Salvador Biscarri

Poca cosa sabem de la família Biscarri sinó que estava composta pel pare, Llorenç i el fill, Salvador, que eren serrallers originaris de Montblanc (Grau, 1988: 25-26), on tenien taller, i que l'any 1760 es comprometeren a fer el rellotge de l'església d'aquesta vila.

El 3 d'agost del 1760, l'Ajuntament de Montblanc contracta la construcció d'un nou rellotge que havia de ser acabat l'1 de novembre del mateix any. Els Biscarri cobrarien 175 lliures pel nou rellotge i s'endurien l'antic per tal d'aprofitar-ne el ferro. El pagament el cobrarien en tres terminis; l'un a l'entrega del rellotge i els altres dos en anys successius.

El manteniment també fou contractat pel temps de 10 anys a raó de 10 lliures l'any, tot per avançat, i la franquesa de soldats i bagatge, exempció important si tenim en compte que Montblanc era una vila de pas constant de l'exèrcit.

El Protocol Notarial es conserva a l'Arxiu Històric de Tarragona amb el núm. 3639, fol. 147v-148, del qual ens ha estat cedida una còpia i la transcripció pel Museu Comarcal de Montblanc:

En Nom del Señor Amen.

De y sobre lo relote que se te de fabricar o fer en la present Vila de Montblanch y cosas infrascritas per y entre los Magnífichs Señors Fausto Mestra, Josep Torruella, Joseph Montserrat, Joseph Sivit, Joseph Martí y Pau Folch en lo present y corrent any Regidors de la present Vila en dit nom de Regidors de una i Llorens Biscarri serraller de la mateixa Vila de altre són estat fets firmats y jurats los pactes y convenció següents:

Primerament es pactat y convingut entre les dues parts que lo dit Llorens Biscarri serraller haja y tinga obligació de fer fins lo dia de Tots los Sants mes pròxim vinent un relotge de pendula lo qual deurà tenir vuit palms de llargària, tres de ampla y sinch de alçada sense los peus y los poms después, com y també los plegadós ab sas rodas y llentarnó per muntar los pesos, havent de reunir vint y vuit horas de corda, tenint aquell de ser collat tot ab caragolas; lo Joch del Esperit ha de ser al mitg y lo Joch dels quarts al costat de la dreta mirant a dit relotge, las horas han de ser a la esquerra, las claus han de ser dintre y los desparadós de fora la roda del compte també ha de ser fora al detrás y las vantallolas també han de ser al detrás; qual deurà tocar horas dins de la Iglesia sens impedir al campanar per a passar demun de la portalada de la Iglesia, per quan se li oferesca passar, tenint de ser plantats los peus a la alçària de dos palms y los filferros de tocar dintra de la Iglesia han de passar a quatre dits de la volta, no tenint que tocar los Mestres de casas la paret de la Iglésia, per quant hi ha un forat que esta al propòsit sens donar lo menor dany a la Iglésia, havant de passar la aigua que se arraplega damunt la portalada de dita Iglésia per dessota dels filferros, tenint que renovar los filferros de les campanes grossas y compondrer las massas, mollas y un ferro per la divisio dels quarts y horas per a que en temps de tempestat no se embrossian y puga tocar lo dit relotge, en qual obligació sols deurà posar tot lo que sia de ferro y lo demás ho deurá posar dit Magnífich Ajuntament Item és pactat i convingut entre las duas parts que lo dit Magnífich Ajuntament los Magnífichs señors Regidors en dit nom hayan

de donar y pagar conforme ab lo present capítol donar y pagar prometan als dits Llorens y Salvador Biscarri, pare y fill per y fabricar ditas cosas sent setanta-i-sich lliuras moneda Barcelonesa pagadoras entra iguals pagas, a saber la una dit dia de tots los Sants luego de haver plantat dit relotge, la altre de aquell dia a un any y la última de dit dia a dos años que sera lo dia de Tots los Sants de mil setcents sexanta y dos, quedant a favor dels dits Biscarri lo relotge vell de la Vila, quedant a la facultat dels dits Magnífichs señors Regidors de visurar y reconèixer aquell per los relotgers pràctichs en sonar a costas de dits Magnífichs señors Regidors de la present Vila y en cas de no encontrarse tot be y decentment que ho deguián tornar a fer los dits Biscarri a sas costas sens haver de pagar la menor cosa lo dit Magnífich Ajuntament además de la qual quantitat prometen dits Magnífichs señors Regidors en dit nom de donar als dits Biscarri per haver de mantenir dit relotge tenint obligacio aquells de deixar-lo de modo se encontrara després de estar plantat cent lliuras porque un any y com tambe prometen a dits pare y fill Biscarri fent una habitació de ferlos franquesa de tenir soldat a excepció d'haverhi molta tropa a la Vila que sera precis de tenir los Magnífichs Regidors als que prometen fer franquesa durant lo referit termini de any de anar a bagatge ni a propi ab todas las franquesas que corresponen allotjaments. (...)

Fet y firmat lo present Acte en la present Vila de Montblanch als tres dias del mes de agost, any de la Nativitat del Señor de Mil setcents sexanta (...)

En poder de mi, Macià Cathalà y Roig, Notari públic de la Vila de Montblanch, Arquebisbat de Tarragona hi ho firmo de mà pròpia.

Més avall veurem amb detall les parts del rellotge que es descriuen en aquest document; de moment però, sabem que les seves mides, 5x8x3 pams donen uns 100x160x60 cm, mides una mica superiors a les dels rellotges d'Alcover i d'el Rourell; l'estructura del rellotge, en canvi, és molt similar als altres dos.

S'exigeix que tingui corda per 28 hores i que les peces vagin assegurades amb cargols; una manera tecnològicament més avançada que les falques que encara s'empraven abastament.

També es demana que el rellotge accioni les campanes del campanar i, a més, unes altres de menors situades a dins de la nau de l'església; aquesta exigència l'hem pogut trobar també a les catedrals de Vic instal·lat l'any 1493, a la de Barcelona (1576) i Girona (1784); la raó és molt simple; no hi ha lloc pitjor per sentir unes campanes que el propi edifici on estan situades; si no es posaven campanes a l'interior de la nau, les del campanar les sentia tota la població excepte els assistents als actes litúrgics.

Del rellotge, per tant, sortirien dos filferros cap el campanar i dos més cap l'interior de la nau per tocar els dos jocs de campanes dels quarts i de les

hores. Vegi's en el contracte les exigències perquè el rellotger trobi la manera de passar els filferros sense haver de fer obres, ja que el forat adient ja existia; probablement l'anterior rellotge també tocava les campanes interiors.

Agustí Pomès

L'Agustí Pomès apareix per primera vegada en un cadastre de l'any 1731 (Porta, 1986: 167); sembla ser que la família Pomès procedia de la Riba, ja que així consta en alguns documents (Grau, 1988: 25-26); vivia en una casa al final del carrer Major a fora la muralla, a l'actual plaça de Santa Anna, on encara es conserva el seu escut datat de l'any 1792 i en que hi ha la simbologia pròpia d'un artesà del ferro i de la mecànica; a més de la data, s'hi pot apreciar una roda dentada, un compàs, una arma de foc i una clau.

No tenim cap prova sobre l'activitat d'armer, malgrat que coneixem altres casos a Catalunya de convivència entre aquest ofici i el de rellotger; en canvi si que sabem que l'any 1792 va signar un contracte amb l'església de Barberà de la Conca per fer panys i claus.

Referent als rellotges en tenim dos exemplars pervivents signats i un contracte:

1790 Rellotge d'el Rourell (actualment al Museu Comarcal de Montblanc)

1809 Rellotge d'Alcover

1822 Contracte del de Torroja del Priorat (6/2/1822)

Rellotge d'el Rourell

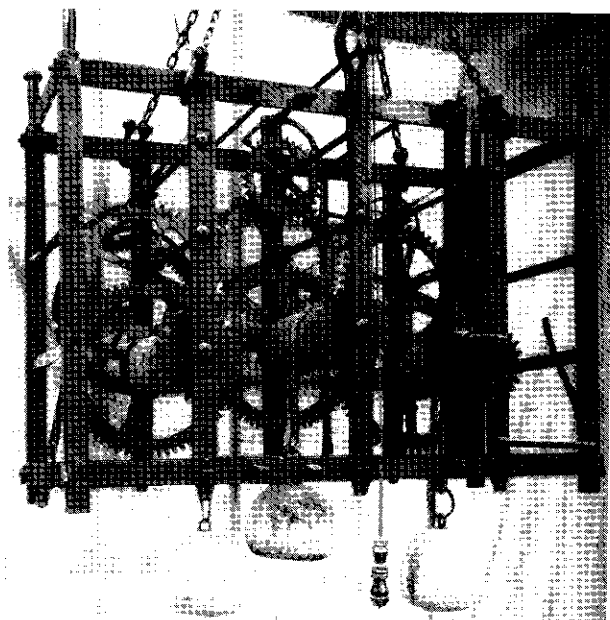
La màquina del rellotge d'el Rourell fa 119 cm de llarg x 49 de fons x 78 d'alçada, més 4 cm de peus i 12 cm d'alçada més en els poms superiors. L'estructura és de ferro forjat formada per quatre columnes mestres a les cantonades rematades amb els esmentats poms; les columnes estan unides per vuit travessers situats horitzontalment, en un dels quals hi consta la signatura de l'autor:

EN MONTBLANCH ANY 1790 AGUSTÍ POMÈS RELLOTGER

Els travessers suporten sis platines verticals que són les que subjecten els engranatges i les palanques del mecanisme; una setèima platina vertical és mòbil i serveix per a remuntar els pesos.

La màquina consta de tres trens situats l'un al costat de l'altre; a l'esquerra segons es mira pel costat de la signatura, hi ha el tren de les hores, al centre el de la marxa i a la dreta el dels quarts.

El mecanisme de les hores accionava el martell de la campana major del

Relotge del Rourell

relotge a les hores en punt; consta d'un barrilet on s'enrotlla la corda del pes i una roda major de 64 dents; aquesta engrana amb una roda intermèdia que té 8 dents en el pinyó i 48 dents a la roda; li segueix un fre aerodinàmic que popularment s'el anomena venterol amb un pinyó de 6 dents; també hi la roda comptadora que té onze segments de llargada diferent per fer que a cada hora toqui el nombre de campanades que correspon (la una no té segment; el segment més petit correspon a les dues); la comptadora té un engranatge interior de 78 dents que engrana amb un pinyó de 8 dents del barrilet; completen el sistema les palanques de dispar i de retenció per engegar i parar el mecanisme en el moment oportú.

El mecanisme central és el de la marxa, és a dir el que marca el ritme del temps; consta d'un barrilet molt similar a l'anterior de 72 dents a la roda i 6 púes en el disparador de la soneria; això vol dir que aquest barrilet ha de donar una volta cada hora i mitja, ja que cada quart d'hora, una de les púes ha de disparar la soneria dels quarts; la roda que li segueix té 8 ales en el pinyó i 56 dents a la roda; la seva velocitat era de sis voltes per hora; el mòbil següent és la roda d'escapament composta per un pinyó de 7 ales i la roda de 32 dents triangulars; la seva velocitat era de 48 voltes per hora; la roda d'escapament és subjectada per l'àncora que en oscil·lar a un costat i altre deixava escapar les dents triangulars d'una en una produint el típic tic-tac; l'àncora estava connectada al pèndol que hauria de tenir 1'60 m de llarg (1'365 m de longitud teòrica) per afinar amb les velocitats anteriorment calculades.

El mecanisme de la dreta és el dels quarts i serveix per accionar el martell de la campana petita a cada quart d'hora el nombre de cops segons el quart que és; consta d'un barrilet on s'enrotlla la corda del pes i la seva roda de 60 dents; el mateix barrilet porta 24 lleves per accionar el martell; la roda dentada del barrilet engrana amb una roda intermèdia que té 6 dents en el pinyó i 48 dents a la roda; li segueix el venterol amb un pinyó de 6 dents; el barrilet porta la roda comptadora que té tres segments de llargada diferent per fer que a cada quart d'hora toqui el nombre de campanades que correspon (tampoc hi ha segment per al primer quart); completen el mecanisme les palanques de dispar i retenció escaients.

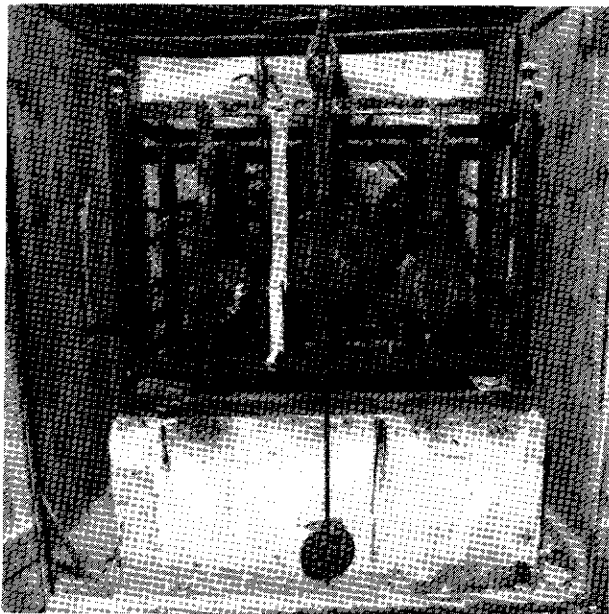
Els tres mecanismes del rellotge actuaven de la manera següent: el tren de la marxa no para de funcionar en tot el dia impulsat pel seu pes i regulat per la llargada del pèndol; a cada quart d'hora dispara el tren dels quarts, el qual toca una, dues, tres o quatre campanades agudes, segons li pertoca; en el moment de tocar les quatre campanades que corresponen a l'hora en punt, aquest mateix mecanisme allibera el de les hores que procedeix a tocar el nombre de campanades greus, segons la hora que és.

Un cop al dia s'havia de pujar al rellotge i donar corda als tres mecanismes, per la qual cosa es col·locava la setena platina, que ja hem esmentat, en el mecanisme de les hores i amb la clau s'accionava el pinyó de remuntatge que engrana amb la roda homònima solidària al barrilet; amb aquest sistema s'havien de donar més voltes amb la maneta que no pas voltes s'enrotllava la corda, però l'esforç necessari per pujar el pes es veia notablement aminorat; en acabar de remuntar un pes, s'havia de traslladar la platina de remuntatge al mecanisme següent, repetir l'operació i així successivament.

La factura del rellotge d'el Rourell es veu molt acurada i ben feta; un detall important que justifica aquesta afirmació són les rodes de llautó i els coixinets on giren les rodes també de llautó: si ambdós haguessin estat fets de ferro, cosa molt corrent, el rellotge hauria estat de més baixa qualitat, ja que els fregaments són més considerables si les dues peces que freguen són fetes amb el mateix metall.

A la vista del rellotge que acabem de descriure, que està en perfecte estat de conservació i en pública exhibició al Museu Comarcal de Montblanc, ara estem en situació de relacionar els noms que apareixen en el contracte dels Biscarri amb les peces d'un rellotge conegut i amb la terminologia actual:

<i>joch de les hores</i>	mecanisme de les hores
<i>joch de l'esperit</i>	mecanisme de la marxa
<i>Joch dels quarts</i>	mecanisme dels quarts
<i>vantalloles</i>	venterols
<i>roda del compte</i>	roda comptadora
<i>roda de pujar los pesos</i>	roda de remuntatge
<i>llanternó de pujar los pesos</i>	pinyó de remuntatge
<i>pendola</i>	pèndol
<i>daus</i>	coixinets

Rellotge d'Alcover

RELLOTGE D'ALCOVER

El rellotge de l'inacabat campanar de la vila d'Alcover conserva la inscripció que l'identifica com a obra del mateix Pomés:

MONTBLANCH AGUSTÍ POMÉS Nº 20 ANY 1809

Gairebé dos segles de funcionament no han estat suficients per poder demanar la seva substitució ja que encara segueix funcionant i tocant les hores amb molta precisió (Barbarà, 1980: 128).

Les seves mides són de 87 x 130 x 60 cm, una mica majors que el d'el Rourell i la seva estructura és idèntica amb tres trens adosats lateralment; dels tres torns de fusta hi penjen tres pesos de pedra de 40, 30 i 20 kg i el pèndol té una llargada de 160 cm.

L'actual encarregat del seu manteniment és en Francesc Fuguet i Sans i ens comunica de primera mà la dificultat que representa l'operació de posar en hora el rellotge, ja que presuposa un gran coneixement del mateix en no tenir cap esfera ni a l'interior ni a l'exterior per indicar l'hora visualment.

El mecanisme només està preparat per donar les indicacions acústiques dels quarts d'hora i les hores a través de l'accionament dels martells de dues campanes de diferent to.

Abundant en l'afirmació del Sr. Fuguet, direm que la posta en hora d'un rellotge sense esfera requereix un profund coneixement de cada una de les

peces que componen la maquinària, ja que cal basar-se en la posició de les púes del mecanisme de la marxa i en la de les rodes comptadores dels quarts i de les hores, a més de la posició de les palanques de retenció i dispar, per deduir quin quart i quina hora tocarà el rellotge en el proper quart i quant trigarà a fer-ho. Cal estar molt avesat en aquest ofici si no es vol donar un concert als veïns cada cop que es necessari ajustar o canviar l'hora al rellotge.

El número vint que apareix en aquest rellotge pot ser significatiu de la quantitat de rellotges que va poder arribar a fer l'Agustí Pomés; hem trobat rellotges numerats a d'altres llocs de Catalunya i rarament n'hem trobat un número «1»; això ens fa pensar que els primers rellotges no s'costumen a numerar pels seus autors i només sorgeix aquesta necessitat quan el nombre de les obres pròpies comença a ser considerable.

Observem que entre el rellotge d'el Rourell i el d'Alcover han passat dinou anys i el primer no està numerat i el darrer porta el nº 20; no és descabellat pensar que l'Agustí Pomés fes un rellotge de campanar per any aproximadament i que el d'el Rourell fora dels primers.

Rellotge de Torroja del Priorat

La tercera obra de l'Agustí Pomés que ha deixat empremta només la podem conèixer sobre el paper, ja que l'únic que ens ha arribat és el contracte per a construir un rellotge de campanar l'any 1822 per a la vila de Torroja del Priorat. Començarem per reproduir els principals passatges que ens interessin de la transcripció que ens ha facilitat el Museu Comarcal de Montblanc:

Contracta feta entre los Srs. del Magnífich Ajuntament y Poble de Torroja Corregiment de Tarragona, y el Sr. Agustí Pomés Relotger de Montblanch, qual promet fer un rellotge, y entregar corrent al referit Ajuntament als primers del mes de Maig del present any per lo preu de 325 lliures Barceloneses pagadoras al rebre lo dit Relote ja plantat y después de haver cumplert als pactes següents.

Dit Magnífich Ajuntament y Poble de Torroja cedeix a favor dels referit Sr. Agustí Pomés lo rellotge vell que actualment existeix en lo campanar de Torroja, a més de 325 lliures que li promet satisfer, junt ab tots los instruments de pujar los pesos, y demás que hi haja, devent dit Sr. rellotger entregar altres corresponents per lo rellotge nou, que se obliga a fer.

Dit Agustí Pomés Relotger promet fer un rellotge nou fet a la Inglesa de llargària 6 palms i mig, tres palms i mitg de amplària, ab 4 palms de alsada, sens contar los peus y ploms; quals rodas y daus han de ser de bronze; y las rodas de pujar los pesos han de ser de ferro trampadas a paquet; y los llanternons tots de una pesa, trempats a paquet; ab pendula real que deu pesar tot junt unas 14 arrobas; que sera dit rellotge com los de Figuera i

Vinebre; y dit relotger assegura lo relotge quatre anys; dins qual termini si hi ha res que esmenar en lo relotge deurà venir pagant lo gasto lo Poble, y tots los adops deuen ser de franch; y se llibertat lo Poble per ferlo visurar per qualsevol que vulla.

Si fos cas que dit Sr Agustí faltàs a la contracta per mort o ausencia o altre incident dóna fiador y cumplirà lo seu hereu.

Y para que tinga efecte esta contracta tant de part del sr. Relotger com per part del referit Sr. Ajuntament ho firman tots en Torroja als 6 Febrer de 1822.

P.D. Lo Poble de Torroja esta obligat a portar a Montblanch lo relotge vell y anar a buscar lo nou, y fer lo gasto al Relotger tots los dias que estiga puxant lo Ralotge.

Signa: Agustí Pomés.

El contracte en qüestió ens dona una pista per comprovar si a Vinebre (Ribera d'Ebre) i a Figuera (Priorat) es conserva algun altre rellotge de Pomés; serien també d'ell els rellotges d'aquelles poblacions que es posaren com a exemple?; en aquest cas, es conserven encara?

La curiosa qualificació «a la Inglesa» que apareix en el contracte es refereix a la disposició dels mecanismes situats l'un al costat de l'altre paral·lelament; l'altre disposició possible que no hem trobat per la comarca, consisteix en una distribució més quadrada dels mecanismes on un dels mecanismes no té els eixos paral·lels sinó disposats perpendicularment als altres dos.

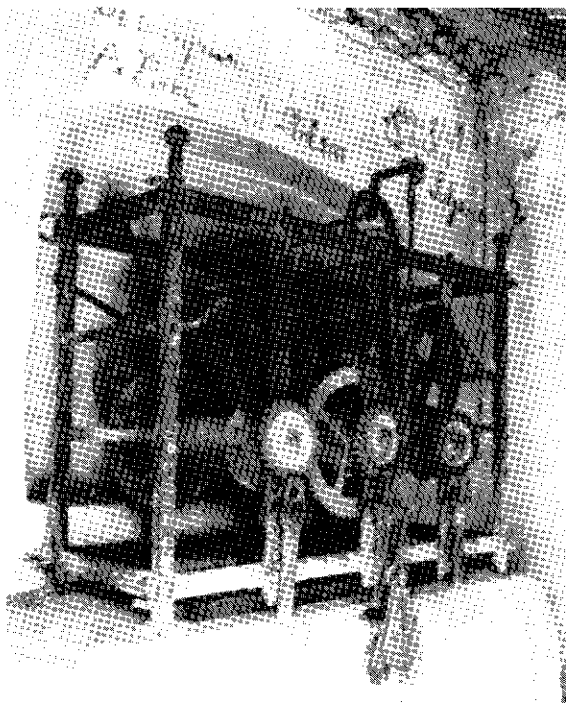
Es poden veure exemples d'aquesta distribució diferent, en el rellotge del 1576 de la Catedral de Barcelona (Museu d'Història de la Ciutat), en el rellotge de Solsona fet a Gironella l'any 1795 (Museu Etnogràfic de Solsona), en el que s'exhibeix a la nau de l'església de Cardona (1606) i en el que encara funciona al campanar de Vallfogona de Riucorb.

Rellotge de La Guardia dels Prats

L'església de la Guàrdia dels Prats conserva, en molt mal estat, la màquina del seu antic rellotge de campanar; aquesta està situada en una petita cambra adosada a la part alta del campanar, molt aprop de les mateixes campanes.

Dins la cambra del rellotge es poden apreciar restes d'inscripcions pintades a les parets; en una d'elles feta amb color vermell s'hi pot indentificar la data del «Nº 1869» que no és la de construcció; les altres restes de pintura vermella, una paraula anteposada a la data, no permeten tan sols endevinar el perfil d'una sola lletra.

Possiblement es tractés del testimoni d'una reparació, ja que al voltant

*Relotge de La Guàrdia
dels Prats*

d'aquesta inscripció n'hi ha una altra feta en negre que deixa constància d'una reparació feta l'any 1909: «se compuso año 1909/23 octubre»; la feina fou feta per tres homes de nom Arturo Pérez, José Llobera i Pompeyo Salgado; si bé a la paret que estem descrivint els noms d'aquests senyors apareixen amb la inicial i el cognom, cada un d'ells té assignada una de les altres quatre parets de la cambra per deixar constància del seu nom complet i cognom amb lletres ben grans. Es veu que ho van voler deixar clar.

La màquina del rellotge, molt similar a les que hem anat descrivint, consta de tres trens adosats lateralment pels mecanismes de les hores, la marxa i els quarts amb tres eixos per cada tren: el del barrilet, una roda intermèdia i el venterol o la roda d'escapament en el tren de la marxa. L'escapament és de clavilles, és a dir que la roda d'escapament en lloc de dents triangulars porta unes clavilles de secció circular o de mitja canya; el pèndol té un metre de llarg aproximadament.

Els poms superiors de les columnes recorden molt d'aprop els del rellotge d'en Pomés conservat al Museu Comarcal de Montblanc; les femelles de les barres travesseres recorden, però, les dels rellotges fets a Gironella i que no havíem vist encara enlloc més. Els mecanismes de remuntatge són molt diferents als que hem vist d'en Pomés i les rodes són de ferro i no de llautó; els llanternons o pinyons són de gabia i no d'una peça,

com els d'en Pomés.

A Montblanc hi ha la sensació de que el rellotge de la Guàrdia dels Prats ha de ser obra d'un rellotger de la Vila; si hem de triar entre els Biscarri o en Pomés nosaltres ens inclinem pels primers, tenint en compte que aquesta només pot ser una sensació, ja que dels Biscarri no tenim cap obra signada que ens hagi deixat conèixer com treballaven; en canvi si que hem pogut copsar el treball d'en Pomés, i el rellotge de la Guàrdia dels Prats no li encaixa a no ser que fora una obra de joventut; fins i tot així podria haver estat influïda pels Biscarri.

ALTRES RELOLOTGES DE LES COMARQUES TARRAGONINES

La Selva del Camp

El primer d'agost del 1479, un mestre que ho era de rellotges, Joan Parellada concordà fer el de la Parròquia de la Selva del Camp. Seria llest dintre de quatre mesos *ab totes aquelles rodes o artalleria que s'i pertany*, havent de portar *massa* de 20 lliures, *moll, cordes, contrapesos, finalment quant és menester en un bon rellotge tot de ferro*. El mestre Parellada reberia a canvi una paga de 45 lliures i 12 més si al cap de deu anys el rellotge havia resultat bó (Pié*, 1984: 496-497).

L'any 1546, els consellers de la Selva del Camp encarregaren la reparació del rellotge al mestre del de Santes Creus, el qual tenia fama de bon menestral, i s'oferí a arreglar-ho bé (Gudiol 1918); no sabem el nom d'aquest mestre, però per la data podria ser l'autor i no només l'encarregat del manteniment del rellotge del Monestir.

Dit sigui de pas, ja que la feina principal encara està per fer, al Monestir de Santes Creus, en el creuer de l'església, s'hi conserva la caixa i la gran esfera policromada d'un dels rellotges pervivents més antics de Catalunya; datacions aproximades el suposen del segle XVI; malauradament està sense la màquina original, però experts historiadors creuen haver-la localitzat al campanar de Pont d'Armentera; falta veure si les suposicions, les peces reals, i els documents encaixen amb la precisió destijada.

Vallfogona de Riurcorb

Amb motiu de la restauració del rellotge del campanar d'aquesta Vila, l'any 1987, va sortir a la llum l'antiguitat de la màquina que li dona vida que ha estat datada del segle XVII pels entusiastes autors de la restauració, el joier Enric Viura i el manyà Josep Bergadà.

La màquina és molt similar a la que es conserva al Museu Etnogràfic de Solsona; té una estructura més aviat cúbica amb gàbia de ferro forjat amb tots els travessers i platines assegurades amb falques i sense cap cargol; els

tres mecanismes habituals estan disposats perpendicularment, de manera que per donar corda als mecanismes d'hores, quarts i marxa, cal tenir accés a tres de les cares del rellotge.

La marxa, constituïda pel barrilet, la roda intermèdia i la roda d'escapament té la particularitat de que la roda intermèdia és el que anomenem una roda "canterina" per tenir les dents disposades paral·lelament al seu eix; això fa que engrani amb la roda d'escapament formant un angle recte i, per tant, la roda d'escapament queda situada horitzontalment a la part superior i a l'exterior de la gàbia del rellotge.

L'escapament del rellotge, d'un tipus més primitiu que els que hem pogut veure en els rellotges d'en Pomés, queda perfectament visible i a l'abast del rellotger per a qualsevol ajustament que sigui necessari.

Es tracta, en resum, d'una joia feliçment recuperada i que encara dona servei a la comunitat que l'instal·là un segle enrera.

Reus

A la Prioral de Reus hi ha documentat un rellotger des de l'any 1686, en el que consta unes bores realitzades pel mestre Pujol i els seus manobres a la cambra del rellotge (Gort). També ens consta que hi fou instal·lat un nou rellotge l'any 1883 (Gort). Ignorem si encara és el que hi ha dalt del campanar.

Tarragona

En les actes capitulars de la Catedral de Tarragona hi consta la col·locació d'una nova campana de les hores, la "Capon", l'any 1511 (Pedrals, 1882:21) que fou pagada per l'església; també hi consta la construcció d'un nou rellotge l'any següent (1512) que fou construït pel mestre Jaume Ferrer i pagat per l'ajuntament (Pedrals, 1882:25).

L'any 1513 s'atorgà el manteniment del rellotge a la vídua de Parellada amb *casa i salari de costum*, potser degut a que el seu marit, autor del rellotge de la Selva del Camp, havia estat anteriorment encarregat d'aquest menester.

De la mateixa forma que succeïa en d'altres poblacions, el manteniment del rellotge de la Catedral de Tarragona depenia exclusivament de l'ajuntament i no de l'autoritat eclesiàstica ja que la divulgació de l'hora era i encara és considerada un servei municipal.

L'any 1811 el rellotge fou seriosament afectat per la destrucció consegüent a l'entrada de l'exèrcit francès a la ciutat. El 1815, el municipi contracta per efectuar la seva reparació els serveis d'un *serraler d'Arenys de Mar* de qui no s'esmenta el nom pel preu de 700 lliures catalanes, uns 7.466 rals (Pedrals, 1882:26). Cap a mitjans del segle XIX, era rellotger d'Arenys de Mar un tal Josep Esplugues qui tenia el taller al carrer Nou de Sant

Francesc i on fabricava rellotges de campanar per esglésies i edificis públics.

L'any 1881, degut a l'estat del rellotge ja que portava tres segles i mig de funcionament, el municipi va decidir la seva substitució especificant que el rellotge antic havia de quedar dipositat al costat del nou.

El pressupost pel nou rellotge va pujar a 4.000 pessetes de les quals l'església n'aportaria la quarta part i la resta la posaria l'Ajuntament. La substitució fou portada a terme pel rellotger Josep Besses, veí de Tarragona, qui ja tenia a càrrec seu el manteniment del rellotge vell, tasca que ja havia realitzat el seu pare.

El nou rellotge, garantit per deu anys, fou adquirit per Besses a una fàbrica forània (no es diu d'on) i fou exposat al taller de Besses durant un temps i col·locat posteriorment al campanar de la Catedral on fou inaugurat el 19 de març de l'any 1882 en presència de les autoritats eclesiàstiques i municipal.

Ens consta que la clàusula del contracte referent a la conservació del rellotge vell es complí respectuosament i que el rellotge del 1512 encara es conserva a dins de la Catedral.

BIBLIOGRAFIA

BARBARÀ, Andreu i SANCHEZ REAL, Josep (1980). *El campanar, el rellotge i les campanes*. "Butlletí del Centre d'Estudis Alcoverencs", Alcover Oct.-Des. 1980, p. 128-132.

GORT I JUANPERE, Ezequiel. *Conèixer Sant Pere*. Reus: Àrea de Cultura de l'ajuntament, Quaderns de Divulgació Cultural

GRAU PUJOL, Josep M. i SERRA, Gabriel (1984). *Un rellotger montblanquí en la història de Torroja*. Treball premiat en els Jocs Florals de Montblanc de l'any 1984.

GRAU I PUJOL, Josep M. i PUIG TÀRRECH, Roser (1988). *La mesura del temps: un servei públic, un rellotge al Montblanc del S. XVIII*. a "Espitlleta", núm. 79, Montblanc, juliol 1988, p. 25-26.

PEDRALS I ARQUÉS, Juan Bautista (1882). *Memoria histórica de los relojes antiguos y en particular del de la catedral de Tarragona emplazado recientemente*. Tarragona: Imp. Cugat i Suguñes.

PIÉ FAIDELLA, Joan, *Anals inèdits de la vila de la Selva*, "Revista de la Asociación Artístico Barcelonesa", VI, p. 58 reeditat sota el títol *Annals inèdits de la vila de la Selva del Camp de Tarragona*, Ed. Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV. Tarragona 1984, pp. 496-497.

PORTA, Josep M (1986) *La Vila de Montblanc en el segon quart del segle XVIII, economia, urbanisme i societat segons la documentació cadastral*, Ed. Departament de Cultura. Barcelona.

QUERALT, Pau (1927). *La campana de Sant Joan*, a "Aires de la Conca", núm. 58, Montblanc.

QUERALT, Pau (1929). *El toc de les campanes*, a “Aires de la Conca”, núm. 100, Montblanc.

SÁNCHEZ REAL, Josep (1980). *Las campanas de Montblanc*, a “Diario Español”, Tarragona, 27 a 30 de abril i 2 de setembre 1980.

SÁNQUES REAL, Josep (1983). *El campaner rebel*, a “Espitllera”, núm. 22, Montblanc octubre 1983, p. 30-31.

ANÒNIM. *Vallfogona de Riucorb recupera la veu de les hores*, a “Espais V”, núm. 414, Reus 24 al 30 d’agost 1987, p. 13.